

Šiuolaikinio lietuvių nacionalinio būdo bruožai

2. Nerimą keliančios trajektorijos (sociofinė kritinė apžvalga)

Romualdas Grigas

*Socialinių tyrimų institutas,
Saltoniškių g. 58,
LT-2600 Vilnius,
el. paštas rgrigas@mail.lt*

Šiame, antrajame, serijos straipsnyje, skirtame lietuvių nacionalinio būdo apžvalgai (pirmasis straipsnis paskelbtas žurnale „Filosofija. Sociologija“. 2002 m. Nr. 4), autorius dėmesys fokusuojamas į tuos šiuolaikinio lietuvių būdo bruožus, kurie eurointegracijos kontekste kelia (arba turėtų kelti) tam tikrą nerimą, susirūpinimą. Atskirai aptariami tokie nacionalinio būdo bruožai, kaip deformuotas individualizmas, servilizmas, prieššinimosi sindromas, valstybinio bei nacionalinio patriotizmo stygius, emocionalumo perteklius, korupcinės sąmonės sindromas ir dezadaptacinis sindromas.

Raktažodžiai: nacionalinis būdas, eurointegracija, deformuotas individualizmas, servilizmas, prieššinimosi sindromas, valstybinis bei nacionalinis patriotizmas, emocionalumas, korupcinės sąmonės sindromas, dezadaptacinis sindromas

Šiandieninės sąlygos rengti platesnius sociologinius tyrimus yra gana komplikotos. Tačiau daugelio socialinių problemų, sudarančių mūsų gyvenamosios terpės (habitat) landšaftą, išskleidimas yra būtinas ir neatidėliotinas. Tokioms „degančioms“ problemoms, manyčiau, priklauso šiuolaikinio lietuvių nacionaliniai bruožai, ypač tie, kurie gali būti įvardyti kaip negatyvas.

Apie pasirinktos temos aktualumą byloja, kad ir olandų mokslininko G. Hofstedo teiginys, jog visuotinai priimtos JAV organizacijų teorijos (teigiančios sėkmę kiekvienam jų pasekėjui) praktiškai neturėjo jokios įtakos Rytų Azijos šalių verslo laimėjimams [4].

Problemai spręsti tenka pasitelkti dedukcinį metodą. Suprantama, kad jis yra grindžiamas įvairiai sukauptomis bei susistemintomis empirinėmis žiniomis, gyvenimo patirtimi. Apskritai dedukcinis metodas plačiai taikomas Vakarų pasaulio socialinių mokslų baruose. Tai greit kintančio pasaulio ir operatyvios į jį reakcijos metodas.

Šioje sąmoningai pasirinktoje kritinio pobūdžio apžvalgoje pateiksime keletą, mūsų manymu, būdingesnių negatyvaus pobūdžio bruožų, santykinai įvardydami juos: deformuotu individualizmu, servilizmu, prieššinimosi sindromu, valstybinio bei nacionalinio

patriotizmo stygiumi, emocionalumo pertekliumi, korupcinės sąmonės sindromu ir dezadaptaciniu sindromu. Suprantama, kad visi šie bruožai yra tiksliniai, diskutuoti.

Deformuotas individualizmas. Vadinu deformuotu dėl to, kad individualizmas gali būti pozityvus ir negatyvus, racionalus ir iracionalus. Ir kad tų pradų visada esama krūvoje. Bet mums svarbu jų santykis. Pas šiuolaikinį lietuvių tas santykis svyra į negatyvo pusę. Kuo tai pasireiškia?

Pirmiausia, tarpusavio susvetimėjimu, didesnio abejingumo kitam ir ypač bendriesiems interesams išsivertinimu. Nūnykus sovietinei gyvenimui, labai greitai išryškėjo, jog buvo bendruomeniškai gyventa, domėtasi vienas kitu ir teikta tarpusavio pagalba dar ir dėl to, kad visi piliečiai gyveno savotiškai integruotais gardais – darbovietėmis. Jos turėjo valdžios skiriamus vedlius ir prižiūrėtojus, kuriems priklausė, šalia kitų, ir paternalizmo funkcija. Pasikeitus aplinkybėms, gana greitai išaiškėjo, jog daugeliui piliečių trūksta socialiniam bendrabūviui privalomų paprasčiausių savybių. Jos tarsi atrofavo.

Ar nepanašu į tai, kad „ištrūkus iš gardo“, kiekvienas linkęs arba aplinkybių yra paliktas gyventi atskirai, bylinėtis su agresyvejančia aplinka atskirai; ne-

sugebėdamas ar bodėdamasis sueiti su kaimynu netgi tam, kad sudrausmintų kieme įsisiautėjusį chuliganą. Socialinių santykių erdvė tarsi ištuštėjo pajautus, kad nėra su kaimynu jungiančių vertybių pakaitalo. O jeigu tokios vertybės ir egzistuoja – egzistuoja užkištos kažkur sąmonės kertelėse.

Ar ne tarpasmeniniu susvetimėjimu – ta viena iš deformuoto individualizmo formų – galėtume prasmingiau paaiškinti mus, lietuvius, šiandien iš kitų Europos tautų išskiriančią „rekordų siekimą“ savižudybėmis, sveiku protu nesuvokiamą nusikalstamumą ir jo žiaurumo ekspansiją, tarp jų saviškių reketavimą ir prievartavimą užsienio šalyse, vėlgi „garsinančių“ mūsų šalį? Lietuviškumas, tautybė, kuri visada reiškė ir reiškia bendruomeninio sutarimo prielaidas, tarpusavio santykiuose praranda privalomą vertę ir tampa absoliučiai nebepalyginamu dalyku greitinant kad ir aną, prieškarinę, ir dabartinę emigrantų bangas.

Deformuotą individualizmą rodo ir labai ryškus pilietiškumo deficitas, daugumos žmonių vengimas bendro socialinio, subordinuotesnio veiksmo. Nūdienos lietuvis, žvelgdamas į dramatišką realybę, linkęs niurzgėti, bet pačią priežastį, gimdančią jo niurzgėjimą, bevelija palikti spręsti kitam, per daug nesvarstydamas, ar tai būtų idealistas-vienišius, ar savanau-dis materialistas. Bendram pilietiniam veiksmui, skirtingai nuo agrarinės kultūros laikų, jis neturi nei įvidinto noro (charakterio bruožų), nei praktinių įgūdžių. Ko gero, lietuviams perėmus urbanizuoto gyvenimo sąlygas, jau tada buvo aiškiai stokota normalios, bendrą veiksmą ir jo motyvaciją skatinančios, mobilizuojančios kultūros. Tiesa, buvo rezistencinė kova, sulaukusi masinės žmonių paramos. Tačiau toji bendruomeninė pastanga buvo tik aimana gėstančios agrarinės kultūros; be to, grubiausiu būdu užslopinta, sunaikinta, o toje pastangoje dalyvavusi generacija jau iškeliavo į Anapilį arba yra pakeliui į Jį...

Nors ir netiesiogiai, bet deformuotą individualizmą šiandien rodo ir daugelyje politinių partijų bei visuomeninių judėjimų įsitvirtinęs lyderizmas. Organizacijų kūrimąsi ir jų funkcionavimą labai nulemia ne bendraminčių susivienijimai, grindžiami realybės inspiruotomis atitinkamomis veiksmo ideologijomis bei programomis, o save „išsikėlę“ ir įsitvirtinę lyderiai. Dėl jų arogancijos atskiros partijos ir visuomeninės organizacijos būna nepajėgios normaliai, vardan tautos ir valstybės interesų bendradarbiauti. Tokį lyderizmo vyravimą, ko gero, būtų galima paaiškinti ir tuo, jog lietuviškajam mentalitetui tebebūdingas paternalizmas, savotiškai puoselėtas sovietiniu laikotarpiu, kuris ir įvirtino individo atsipalaidavimą, o tuo pačiu – ir jo polinkį į deformuotą individualizmą.

Deformuotas individualizmas prasideda nuo viešos elgsenos, nuo bendravimo su kitais manieros. Štai, vadinamasis monologinis bendravimo būdas (ka-

da vertinama tik savo nuomonė, savo pozicija, neįsiklausant, nepriimant domėn kito nuomonės, nesivadovaujant nuomonių sintezės principu) labai sunkiai užleidžia savo pozicijas dialoginiam ir ypač poliloginiam bendravimui. Pastarasis reiškia žmonių elgsenos kultūrą, kuriai būdinga ieškoti konsensuso, įvairių nuomonių ir pozicijų sintezės. Politikuojančiam lietuviui iki šiol labiau būdinga ieškoti ir pabrėžti tai, kas mus skiria, o ne tai, kas gali mus jungti, suburti ir būti bendro veiksmo pagrindu, bendru programiniu siekiu. Modernus bendravimas reikalauja susitaikyti su tam tikromis nuolaidomis, tam tikru atstumu palikinti savo pamėgtą „narvelį“, tačiau statistinis lietuvis tam dar nėra pasiruošęs (deja, naujoji bendravimo kultūra neugdama ir nūdienos mokykloje).

Betgi laisvas nuo bendruomeninių įsipareigojimų ir nuo atsakomybės bendruomenei individas pavirsta savo paties, sąmoningai ar ne, puoselėjamo individualizmo auka (tai mes žinome iš karčios, kartais chimeriškos mūsų gyvenimo praktikos). Vis dėlto, kaip rodo ta pati praktika, dauguma lietuvių nelinkę atsakyti į iracionalumą linkstančios individualistinės elgsenos. Trumpai tariant, dažno lietuvių gyvenimas yra gyvenimas sau.

Nūdieninis lietuvis „išmoko“ prasmės ieškoti ne pačiame veiksmo, ne jo niuansuose, be to, savo viltis jis bevelija telkti į galutinį rezultatą, o pastarajam nepasiteisinus, jį apima nusivylimas, apatija. Atrodo, tai buvo nebūdinga dar visai neseniai, kada mūsų valstietiškos natūros seneliai sėmėsi džiaugsmo iš paties proceso ir iš bendravimo. Tačiau jie gyveno natūrinį, archainį gyvenimą. Ir buvo gamtoje. Net prievartos sąlygomis jie turėjo ir puoselėjo savo neliečiamą pasaulį. Tegu ir santykinį. Ir negalėtume tvirtinti, kad tas pasaulis buvo paženklintas individualizmu. Kad buvo individualus – tai taip.

Kuo dar blogas deformuotas individualizmas? Kad ir tuo, jog jis „gražiai“ pasitarnauja tautos, visuomenės susipriešinimui su savo valstybe ir pastarosios – su tauta, su visuomene. Vienas to susipriešinimo vaisių – šliaužiantis valdžios, administravimo diktatas, valdininkijos savivalė, kita vertus, pačių žmonių, eilinių piliečių, nusivylimas, apatija, netikėjimas savo eventualių pilietinių pastangų rezultatyvumu. Toks susipriešinimas gimdo politinį nihilizmą: iš piliečių pusės – valdžios institucijų autoriteto nuvertėjimą, o iš priešingos pusės – pačių piliečių, jų valios ir interesų ignoravimą.

Daugelis, ko gero, tvirtintų, kad „vakariečiai“ dar didesni individualistai. Jie būtų teisūs, bet tik iš dalies... Pažvelgus į norvegus per jų privataus gyvenimo prizmę, dažnas pasakytų, kad jie yra paženklinti kraštutinio individualizmo ženklai. O kaip gi kitaip, jeigu kaimynas su kaimynu gali „nesikieminėti“ iššitas savaites ir tai laikoma visiška norma. Tačiau tas pats

norvegas ar norvegė laiko norma aktyviai dalyvauti kokio nors klubo veikloje. O darbe jo darbdavys ar viršininkas neįsakinėja, kaip pas mus, bet „nuleidžia“ problemą, užduotį, kurios sprendimo, pagal nusistovėjusią tvarką, ieško visas bendradarbių kolektyvas. Įdomi individualizmo ir kolektyvizmo dermė.

Koks nors belgas, vokiečių ar prancūzas savo kolektyvizmo troškulį patenkina kavinėse, kur ir sprendžiami esminiai jo bendruomeninio gyvenimo ir pilietinės raiškos klausimai.

Kalbant apie deformuotą individualizmą, kaip šiandieninio lietuvių nacionalinio būdo bruožą, man regis, neprarado aktualumo penktojo dešimtmečio įžymaus Vokietijos valstybės veikėjo Liudvigo Erchar-to išsakytos mintys. „Mums gresia pavojus užspringti neatsakingu individualizmu. Tai aš vadinu neteisingai suvokta laisvė, – teigia šis veikėjas ir mąstytojas. – Laisvė, neturinti jokių moralinių stabdžių, visada išsigimsta ir virsta chaosu, o žmonės, suvokiantys laisvės kainą ir prasmę, atvirksčiai, labai rimtai žiūri į tą atsakomybę, kurią jiems užkrauna laisvė. Kiekvienas žmogus **ir mes visi kartu galime klestėti tik jeigu neužmiršime, kad mūsų kaip tautos, kaip valstybės likimas yra bendras, jeigu mes ir elgsimės atitinkamai**“ (paryškinta mano – R. G.).

Pasakyta taip, tarsi būtų piešiamas mūsų dabarties ir mūsų pačių portretas.

Servilizmas. Šia sąvoka nusakome, ko gero, irgi daugumai lietuvių būdingą atsakomybės vengimą, jos perkėlimą kitiems, ypač tais atvejais, kai paliečiami bendresni, nuo privataus gyvenimo labiau nutolę klausimai. Santykiuose su užsieniečiais servilizmas pasireiškia perdėtu jiems įsiteikinėjimu, nuolankumu, per dideliu pasitikėjimu jais kreditu, kurio pastarieji gana dažnai nepateisina. Esama pagrindo teigti, kad servilizmas yra giminingas ką tik aptartajam deformuotam individualizmui, jog šis bruožas – lietuvių valstietiškosios natūros, praradusios aristokratizmo formuotą aukštąją kultūrą, reliktas.

Bene ryškiausiai servilizmas atsiskleidžia politikos, derybų su užsieniečiais ir jų institucijomis erdvėse. Užtenka skaitytojui priminti, kad ir derybas su ES dėl Ignalinos AE uždarymo, ir žemės užsieniečiams pardavimo. Abiem atvejais buvo paskubėta sutikti su pradiniais „anos pusės“ reikalavimais. Toks skubėjimas, greičiau įsiteikimas vėliau Lietuvoje sukėlė didžiules debatų audras, privertusias mūsų derybininkus „išsireikalauti“ šiokių tokių pataisų savo buvusiose startinėse pozicijose.

Socialinė atsakomybė yra atsakomybė už tai, kas vyksta už mūsų būsto, už mūsų šeimos ribų. Tokios atsakomybės stygius pasireiškia nuo tuščio cigarečių pakelio, numesto gatvėje, iki kokio nors vargano intereso varinėjimo savivaldybės koridoriais; nuo mokinuko pabėgimo iš pamokos iki valstybei ir visuomenei nuostolinga strateginio objekto privatiza-

vimo, oficialiai tą žingsnį motyvuojant Pasaulio banko reikalavimais (įsiteikimo pavyzdys!) arba lietuvių nesugebėjimu tą objektą administruoti; nuo netikusios, gydymą klaidinančios diagnozės iki „kreivo“, grupiniu savanaudiškumu „kvepiančio“ įstatymo, kurio sumanytojų taip niekas niekada ir nesužino...

Grįžtant prie stambių valstybinių objektų privatizavimo klausimo, stebina du dalykai. Pirma, ar deramai susimąstoma apie tai, kad tais žingsniais valstybė savanoriškai pati susiaurina ir šiaip globalizacijos santykiu paverčiamą jos suverenitetą. Akivaizdu, kad privatizavus stambius strateginio pobūdžio objektus gerokai susiaurėja ne tik valstybės biudžeto, bet ir realiosios politikos formavimo galimybės. Antra, susiaurinama erdvė tobulėti ir reikštis savosioms intelektualinėms ir administravimo pajėgoms. Tos erdvės užleidžiamos kitiems, sau pasiliekančioms tik partnautojo funkcijas.

Kai kurie servilizmo kontūrai gali būti įvardyti suprantamesne lietuviška „kumečio sindromo“ sąvoka. „Kumečio sindromas“ – tai intuityvus siekis pasiduoti kito, galingesnio, globai tikintis iš jo ne tik fizinio saugumo, bet ir kasdienės duonos gabalo. Šitaip elgiamasi, nes nėra nei įgūdžių, nei vidinių paskatų jungtis su kitais tiek savarankiškesniam žmogui, tiek tautos nacionalinį orumą išsaugančiam veiksmui. Taip elgiamasi matant, kad taip elgiasi ir visi kiti „pavienininkai“, irgi neturintys nei įgūdžių, nei motyvacijos elgtis kitaip, elgtis įtikėjus savo paties jėgomis. Taip elgiamasi iš prigimtyje užkoduoto įpročio pasiduoti susidūrus su stipresniu, turtingesniu už save, disponuojančiu didesnėmis galiomis.

Pamename prieš keletą metų per LTV rodytą vaizdą – pakaušės gyvenvietėje pastatytos Henriko Dakto pilies fone žurnalisto organizuotą gyventojų apklausą... Vos ne visi jie pasisakė, kad šalia šio (tada jau įkalinto) asmens jiems gyventi yra saugu. Todėl jie norėtų Henriką Dakto matyti dar ir Lietuvos prezidento kėdėje...

Tikra nelaimė, kai „kumečio sindromo“ nėra atsikratęs asmuo, veikiantis politikoje ar administravime. Toks ne tik lengviau yra „sukalbamas“ kokio nors užklydusio vertelgos (t. y. pasiimdamas savo „dalį“), bet jis dar įtvirtina ir nelemiamą, lietuviams būdingą susipriešinimą tarp valstybės – administracijos ir valstybės – gyventojų. „Kumečio sindromas“ gali reikštis pačiais įvairiausiais pavidalais, imtinai iki savasties, savosios tapatybės ignoravimo. Ar ne tuo sindromu galėtume paaiškinti mūsų švietimo ir mokslo sistemos sąmoningas ir nesąmoningas pastangas vengti tautinės savimonės ir nacionalinio patriotizmo akcentų?

...Kauno technologijos universitete vyko tarptautinė konferencija. Salėje sėdėjo tik du ar trys užsieniečiai. Tačiau rektorius ir kitų pranešimai buvo daromi tik anglų kalba be vertimo į lietuvių kalbą. Gėda

buvo sėdėti salėje ne dėl to, kad didelė auditorijos dalis sunkiai susigaudė šnekamojoje anglų kalboje, bet ir todėl, kad buvo pažeistas nacionalinis orumas, o jį ginantis įstatymas buvo paverstas fikcija.

Palangos kavinės, siekiamos prisivilioti rusakalbių poilsiautojų, visu garsumu leidžia rusiškų melodijų įrašus, į scenas kviečia rusų melodijų ir kūrinių atlikėjus... Sunku įsivaizduoti, kad kur nors Ispanijos ar Turkijos kurortuose būtų štai taip įsiteikinėjama užsieniečiams. Greičiau atvirkščiai. Nes ir patiems poilsiautojams bus patrauklesnė, įdomesnė to krašto, kuriame svečiuojasi, egzotika, jeigu jie girdės bei regės etnokultūrinę dvasia alsuojančias melodijas, šokių ir jų atlikėjus.

Susidaro įspūdis tarsi saviškiai būtų mažiau verti, tarsi jie iš tiesų atstovautų neprestižinei, žemesnės klasės kalbai ir kultūrai, kurios demonstravimo reikėtų vengti visais įmanomais būdais.

Servilizmas ir jį nusakantis „kumečio sindromas“ – civilizacijos požiūriu nebrandžios kultūros reiškinys. Tai – ilgametę prievartą patyrusių ir išlikimo instinkto pagimdytas bruožas. Jo šaknys – baudžiavinėje, paskui okupacijos kankintoje Lietuvoje. Ir – aukštosios kultūros stygiuje. Mūsų aristokratijos, kuri atstovavo aukštai kultūrai, nutautėjimas, nors ir gali būti paaiškintas tos epochos politinėmis sąlygomis ir vyravusia elgsenos maniera (kalbėti liaudžiai nesuprantama kalba), buvo irgi savotiškas įsiteikimas civilizotesniems lenkams.

Apskritai ir servilizmas, ir „kumečio sindromas“ gali būti nusakytas trumpa filosofine formule: gyvenimo principo „būti“ keitimu į principą „turėti“. Deja, šiuolaikinė gyvensena, neadekvati žmonių dvasinei kultūrai, persvara į „gerbūvizmą“ nežada nieko gero. Principas „turėti“ laužys stuburą ne vienam ir iš atsparių, vers įsiteikinti stipresniajam, pradedant eiliniu piliečiu ir baigiant bendraisiais, kultūriniais lietuvių tautos integravimosi Europos Sąjungoje dalykais.

Priešinimosi sindromas. Tuo bruožu siekiame apibūdinti lietuviams tebebūdingą (ir tik su dabartine jaunąja karta nykstančią) įvairiais pavidalais ir būdais reiškiamą savignyos poziciją; priešinimosi „kitiems“, „kitokiam pasauliui“ poziciją. Šiuo atveju tiek atskiro žmogaus, tiek visos tautos (kaip sociumo) dialogas su kintančiu pasauliu negali būti visavertis, skatinantis pirmynėiges kūrybines galias. Šiuo atveju negali būti objektyviai suprasto ir kūrybiško, lankstaus prisitaikymo prie spartėjančia tvarka kintančių aplinkybių.

Ne vienas iš oponentų paprieštarautų tvirtindamas, kad priešinimosi pozicija – herojiškas lietuvių bruožas, vertas panegirikos. Gal ir taip... Tačiau argi ne su kiekvienu atviru, juolab – ginkluotu pasipriešinimu lietuvių tauta ne gausėdavo, bet tirpdavo. Ar tai būtų buvę karai su kryžiuočiais, vėliau –

su Maskva, dar vėlesni sukilimai prieš carinę Rusiją, ar ginkluotas bei kitokiomis formomis pasipriešinimas bolševikinei invazijai. Taip, visi jie neabejotinai stiprino lietuvių dvasią, grūdino jo nacionalinį charakterį. Tačiau ir teritoriniu, ir demografiniu, ir kultūros bei civilizacijos požiūriais tai buvo taip pat ne kas kita, kaip ir rimti pralaimėjimai...

Tiesa, mūsų istorijoje būta ir daugelio kompromisų, prisitaikymo prie aplinkybių. Kad ir unija su lenkais. Kad ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės katastrofos akivaizdoje Jonušo Radvilos inicijuota 1655 metų Kėdainių sutartis su švedais; Targovicos konfederantų (1792 metai) pastangos suartėti su savo galybę išskleidusia Maskva. Kad ir be šūvio Lietuvos pasidavimas bolševikinei SSSR invazijai.

Bet mes turime pagrindo pabrėžti, kad visi šie aktai buvo vien pavėluota, desperatiška reakcija. Ir, žinoma, atskirais atvejais vertintina ne tik kaip neišmintinga, bet kaip atvira, tegu ir nepalankių aplinkybių inspiuruota, bet vis dėlto išdavystė.

Kalbame ne apie išdavikišką ar kumetišką prisitaikymą, bet apie nacionalinį orumą, tautos galias išsaugantį ir gausinantį prisitaikymą.

Priešinimosi pozicija lietuvių yra mitologizuota, pastoviai ir įvairiais būdais kultivuota liaudies sąmonėje, ypač apsišvietusių valstietijos atstovų, tarp jų ir antrosios (1918-ųjų metų) Respublikos politikų, piršte piršusių lietuviams vien herojinę tautos istoriją. Be jokios abejonės tokia istorija konsolidavo tuos lietuvių tautos ir jos teritorijos likučius, kurie buvo likę nuo Didžiosios kunigaikštystės, nuo galutinai nutautėjusios ir pačios Respublikos nepripažintos aristokratijos. Kiek vėliau, jau pirmaisiais pokario metais šita herojinė istorija kėlė ir būrė krūvon tūkstančius ginkluoto ir neginkluoto pasipriešinimo dalyvių ir vedė juos į ... susinaikinimą.

Žinau, kad taip kalbėdamas, iškeldamas šį lietuvių nacionalinio būdo bruožą, aš pats tarsi prieštarauju ne tik savo įsitikinimams, bet ir visam praktinės veiklos kryptingumui. Tačiau vardan tos logikos, kuria šiandien mums derėtų vadovautis, vardan naujųjų aplinkybių provokuojamo mūsų kokybinio virsmo, tenka daryti tokį išties drastišką, o gal ir įžūlų apibendrinimą. Taip kalbėdamas, pirmiausia aš mažtautau apie eurointegraciją, apie objektyvų jos neišvengiamumą, apie toje integracijoje slypinčius ne tik pavojus, bet ir aiškius privalumus, ir su visu tuo susijusį tolesnį lietuvių tautos likimą.

Šiandien matome išryškėjusius du poliariškai nutolusius kraštutinius: pirmasis – jau apibūdintas servilizmu, „kumečio sindromu“. Tai nėra ta prisitaikymo forma, kuri leistų lietuvių tautai būti oriai bei, pasinaudojus naujomis aplinkybėmis, kaupti ir plėtoti savo kūrybines galias. Antrasis kraštutinis – tradicinė daugelio vidurinės ir ypač vyresniosios

sios kartos „kito“ pasaulio baimė, nepatiklumas, netikėjimas juo. O tas pasaulis – Europos Sąjunga, kuriame neabejotinai, šalia teigiamo, kaip ir visoje civilizacijoje, egzistuoja ir neigiami pradai. Kad ir tas faktas, jog ES nerodo entuziazmo arba išdidžiai pozuoja priimdama lietuvius ir kitas Vidurio Europos tautas į savo glėbį... Žmonija, savo socialinės organizacijos raidą pradėjusi nuo atskirų žmonių grupių, vėlyvaisiais amžiais įžengusi į tautinės, nacionalinės socialinės organizacijos etapą, šiandien neišvengiamai veržiasi į planetarinės socialinės organizacijos lygmenį. Tiek servilizmas arba „kumečio sindromas“, tiek to „kito“ pasaulio baimė mums yra nepriimtina. Tačiau šiandien daugeliui lietuvių yra būdingas blaškymasis tarp šių dviejų kraštutinumų, būdingas savotiškas pasaulėžiūrinis vakuumas. Jis turėtų būti užpildomas nauju suvokimu, kitokia tautine bei nacionaline savimone, t. y. nauja ideologija, teigiančia naujas: ir tautinį, ir nacionalinį integralumą, ir nacionalinę valstybę, ir eurointegraciją palaikančias, ypač jaunąją kartą ugdančias ir mobilizuojančias vertybes. Žinia, kad pirmasis kraštutinumas – atsiduodantis, alsuojantis kvilingišku prisitaikėliškumu, blogas dar ir tuo, kad provokuote provokuoja antrąjį kraštutinumą.

Valstybinio bei nacionalinio patriotizmo stygius. Mūsų iškilęs istorikas Z. Ivinskis yra rašęs: „Ne lenkų buvo tiesioginė kaltė, kad tuometinė Lietuvos visuomenė (kilmingieji) nesinaudojo respublikos (Žečpospolitos – R. G.) teikiamomis lengvatomis, įgalinančiomis kelti savo kalbą ir kultūrą“ [5: 415]. Ko gero, lietuvių kilmingiesiems valstybinio patriotizmo gal ir užteko, bet jiems aiškiai nepakako tautinio nacionalinio patriotizmo. Tiesa, gerbiamo istoriko teiginys liečia tuos laikus, kai būtent jau tautiniu, etnokultūriniu pagrindu formavosi Europos valstybės. Kadangi lietuvių kilmingieji nelabai paisė savo tautos tapatybės, jos išskirtinumo ir Žečpospolita buvo nusiteikusi nepaisyti ir net slopinti baltiškąją-lietuviškąją kultūrą, tai visai natūralu, kaip natūralu ir tai, kad tokios valstybės pagrindiniai valdiniai – lietuviai valstiečiai tos valstybės negerbė; nepersiemė taip, kaip elgėsi lenkų valstiečiai, jos garbystumu.

Valstybės pozicija nepaisyti savo valdinių interesų, ypač jų tautinės, etnokultūrinės tapatybės ir jos tęstinumo, tapo tradicija. Ji įvairiai išvirtino lietuvių sąmonėje, jo praktinėje elgsenoje nepriklausomai nuo to, kokią vietą socialinėje organizacijoje jis beužimtų. Taip atsitiko, nes kosmopolitinę Didžiąją kunigaikštystę keitė lenkmetis, jį – carinė Rusija, vėliau – bolševizmas ir SSSR. Trumpas tarpukario dvidešimtmetis buvo nepajėgus fundamentaliau įtvirtinti valstybės – administracijos ir valstybės – gyventojų sąjungos. Palyginti su kitomis, ypač Vakarų Europos šalimis, šis atotrūkis ir šiandien Lietuvoje labai akivaizdus, ir tiesiogiai, ir netiesiogiai bylojantis apie lietuviui būdingą valstybinio patriotizmo stygių. An-

tai, kaip parodė daugiau kaip dvidešimtyje Europos valstybių 1999 metais atliktas sociologinis tyrimas, Lietuvos gyventojai atsidūrė tarp tų europiečių, kurie ypač išsiskiria nepasitikėjimu savo valdžia, blogiausiai jie vertino ir savo šalies politinę sistemą.

Apibendrinami situaciją, minėto tyrimo Lietuvoje organizatoriai rašo: „Lietuva yra tarp šalių, kuriose yra didžiausias nepasitikėjimas institucijomis, joje nėra viena valstybės institucija pasitikinčių asmenų skaičius neviršija nepasitikinčiųjų skaičiaus“. Toliau tyrimo autoriai teigia: „Lietuvoje labiausiai iš visų tyrime dalyvavusiųjų Europos šalių nepasitikima parlamentu, teisėsaugos sistema, policija, o valstybės tarnautojais labiau nei Lietuvoje nepasitikima tik Graikijoje“ [2: 17–114].

Paradoksalu, tačiau tenka pripažinti tą faktą, jog didžiavimasis Lietuvos pilietybe per nepriklausomybės dešimtmetį sumažėjo... dvigubai [2: 73].

Iš eilinių piliečių pusės valstybinio patriotizmo stygius pasireiškia ne tik valstybės institucijų ir jas atstovaujančių pareigūnų ar valstybinės simbolikos negerbimu. Jis pasireiškia ir bendruomeninio sutarimo ignoravimu. Antai, tas pats tyrimas Europos šalyse parodė, jog nepriklausomybės metais Lietuvos gyventojų palankus požiūris į bendro gyvenimo taisyklių laikymąsi sumažėjo ir dar labiau nutolo nuo Vakarų Europos šalių. Statistiniam lietuviui yra būdingas vengimas (ar negebėjimas) bent kiek aktyviau dalyvauti visuomeninėje bei politinėje veikloje, be kurios tiesiog neįmanoma įsivaizduoti šiuolaikinės demokratinės valstybės tapsmo ir jos lygiavertiškesnio integravimosi Europos Sąjungoje. Verslininko lygmenyje patriotizmo stygius pasireiškia kad ir maniera savo firminį ženklelį ar iškabą viešumai rodyti ne savo, o svetima kalba. Lygiai taip pat elgiasi ir daugelis muzikuojančio jaunimo: vos ne demonstratyviai ignoruoja savo etnokultūrinį paveldą ir gimtąją kalbą. Pagaliau ir mokesčių nemokėjimas, kurį pateisina daugiausia Lietuvos gyventojų, palyginti juos su Europos Sąjungos šalimis ir jos kandidatėmis [2: 105], – akivaizdus valstybinio bei nacionalinio patriotizmo ženklas.

Lietuvoje tiesiog neįsivaizduojamas dalykas, kad lietuvių sodyboje-poilsiavietėje plevėsuotų valstybinė vėliava. Arba kad sutiktume moksleivių ekskursiją, kuri vaikščiotų po lankomas vietas pagarbiai nešiodama tokią pat vėliavėlę. Būtent taip elgiasi norvegai!

Šie ir panašūs elgsenos atvejai gali būti paaiškinti pačios valstybės ir jos pareigūnų abejingumu savo piliečių patriotizmui. Nesunku pastebėti administratorių bei politikų rodomą tradicinį savo valstybės interesų, jų nuomonės nepaisymą, netgi paprasčiausios pagarbos eiliniam piliečiui stoką. Gana dažnai regime sprendimus, kurie net ir mažai išmanančiam yra pakankamai akivaizdūs, kaip nepaisantys valstybinių, nacionalinių interesų, savo esme netgi artimi negrabiai pridengtai jų išdavystei...

Valstybinio, nacionalinio patriotizmo stygius aki-vaizdus ir švietimo bei ugdymo institucijose, taip pat daugelyje šeimų. Į pasaulį išeina karta, kuriai Tėvynės ir savos valstybės sąvoka tampa savotiška bevaise abstrakcija, iš išorės primetama būtinybe, o ne įvidintu ir asmenybės savivokoje integruotu elementu. Atrodo taip, tarsi mes, lietuviai, greičiau už kitus savo „kolegas“ – estus, čekus, vengrus ir ypač lenkus skubėtume atsikratyti ir tų valstybinio patriotizmo likučių, kurie dar užsilikę, tebemaitinami tautinės, nacionalinės savimonės. Tokia pozicija būdinga ne tik jaunesniajai, bet ir vidurinei – į aktyvaus veiksmo ir konkurencijos areną išėjusiai, kartoms. Perfrazavus garsiąją formulę: „gente lituanus natione polonus“, panašu, kad vis labiau elgiamasi pagal formulę: „gimtini, kilme lietuvis, o pilietybe – europietis“. Kad ir kaip aukštai vertintume europinį žmogaus pilietiškumą, šis bruožas pirmiausia išreiškia jo priklausymą konkrečiai valstybei (pagal R. Brubakerio vaizdingą išsireiškimą – valstybės aptvarui) su iš to išplaukiančiomis priedermėmis ir dorovine atsakomybe. Ir kol egzistuoja valstybingumas, privalo egzistuoti ir būti puoselėjamu valstybinis, nacionalinis patriotizmas, nes nuo tų bruožų priklauso ir pačios valstybės tęstinumas. Valstybinio bei nacionalinio patriotizmo stygius, prieštarai besiplėtojančios globalizacijos, tame tarpe euointegracijos, taip pat atviros bei žinių visuomenės sklaidos sąlygomis, lietuvių tautai nežada nieko gero...

Emocionalumo perteklius. Dažnas „vakarietis“, apsilankęs Lietuvoje ir susipažinęs su jos gyventojais, be kitų įspūdžių, mėgsta pabrėžti lietuvių emocionalumą (artinantį jį ne su kokiais nors estais, o su slavais). „Vaišingi šeimnininkai gali užlaikyti svečių iki paryčių“ – taip apie lietuvius rašo Richard O. Lewis knygoje „Kultūrų sandūra“. Ir štai tokiais žodžiais pataria savo skaitytojams: „Parodykite, kad nesate bejausmiai. Įsijunkite į jų dvasingus pokalbius – tai mėgstamas laisvalaikio užsiėmimas“ [8: 292–293]. Tuo tarpu kalbėdamas apie latvius, artimiausius mūsų gimnainčius ir kaimynus, šis autorius pabrėžia: „net išoriškas jausmų reiškinys ar lengvabūdiškumas gali būti kliuvinys pasitikėjimui“ [2: 289].

Lietuviško emocionalumo šaknys yra gilios ir, ko gero, labiausiai susijusios su gamtameldiškosios kultūros, žmogaus pasaulėjautos tradicija. Visi mes gerai žinome savo paveldą – tiesiog sakralizuotą ne tik savo senelių, bet ir mus auklėjusių tėvų (kurių vos ne absoliuti dauguma buvo valstiečiai) ryšį su gamta. Jos kaita, grožis, vitališkumas ir įvairovė atsispindėjo ne tik lietuvių tautosakoje, mitologijoje, bet ir iki vėliausių laikų statistinio lietuvių elgsenoje. Žinoma, neatmestini ir ilgaamžiai tiesioginiai santykiai su slavais: lenkais, rusais, ukrainiečiais, baltarusiais.

Perdėtu emocionalumu, negebėjimu jo sutramdyti mes šiandien iš dalies galime paaiškinti ir grupi-

nių interesų agresyvumą, ir politinių grupuočių susipriešinimą, ir paprasčiausią trypciojimą vietoje ten, kur reikalingas ryžtingas veiksmas, ir net nuolatines, nesibaigiančias įstatymų pataisas. Ko gero, perdėto emocionalumo tradicija mes galime paaiškinti ir mūsų lietuvių perdėtą polinkį politizuoti, gyventi suirzusiai, tam eikvojant ir mums skirtą laiką, ir ribotus sveikatos išteklius.

Užtenka pažvelgti į tai, kaip ne tik pradedantysis, bet ir seni politikos „vilka“ kalba ir tarpusavyje peša-si tribūnose; kaip jie (ir ne tik jie!) nori žiniasklaidos dėmesio: kiek čia išsakoma gražių žodžių, idėjų, projektų! Bet visi jie tarsi muilo burbulai subliūšksta susidūrę su realybe. Emocijos, juolab egzaltuotos čia visai nereikalingos. Realybė reikalauja konkretaus, sutelkto ir visų esamų pajėgų subordinuoto veiksmo, o ne energijos eikvojimo tribūnomis, pozavimui.

Panašiai elgiasi ir lietuviškoji žiniasklaida. Ji irgi linkusi provokuoti emocionalumą ir kur kas mažesnę dėmesį kreipti racionalumui.

Apie lietuviui būdingą egzaltuotą jausmingumą yra taikliai pastebėjęs ir filosofas bei visuomenės veikėjas Arvydas Juozaitis. Jis teigia, kad jausmo ir idėjos mišinys buvo „baisi lietuvių bėda. Ir prieš šimtmetį, ir dabar...“ Kad „jausmus laikant idėja, o idėją patriotizmu, valstybė labai greitai sutapatinama su siaurais partiniais ir net asmeniniais interesais“ [6: 45]. Šis autorius labai argumentuotai klausia: „Ko galima tikėtis iš valstybės, kurios politikoje siaučia jausmų vėjai?“ [6: 46].

Jeigu emocionalumas buvo pateisinamas ir „pažangus“ agrarinėje epochoje, tai dabar, atsідūręs poindustrialinės visuomenės prieangyje, mus pasiekusi emocionalumo, jausmingumo tradicija, ko gero, traktuotina jau kaip reliktas – reliktas, blokuojantis žmogaus proto ir praktiškosios išminties pozicijas. Žodžiu, reikėtų savikritiškai pripažinti tą faktą, jog lietuvių emocionalumas europinės kultūros kontekste rodo jo nepakankamą civilizuitumą. Tokį teiginį drįstame suformuluoti pasiremdami dar ir įžymiuoju vokiečių filosofu G. Hėgeliumi. Šis mąstytojas, apibūdindamas žydų nacionalinį charakterį, yra atkreipęs dėmesį į tai, kad jie pirmieji išsivadavo iš gamtos poveikio, iš jusliškumo ir kad toks išsilaisvinimas šiai tautai atvėrė kelią sparčiau plėtoti savo civilizacinį gyvybingumą. Žydo sąmonei „atsiveria grynas mąstymo produktas, – teigia šis filosofas, – savimąsta ir dvasinis produktas išvysto savo kraštutinį apibrėžimą kaip gamtos ir vienybės su ja priešingybę“ [3: 219]. Žydo gyvenime „dvasinis pradas tiesiogiai išsizada juslinio, o gamta nužeminama iki tam tikro išoriško ir nedieviško prado“ [3: 220]. Anot G. Hėgelio, žydai gamtai priskiria tik antrinį, išvestinį pavidalą, o dvasiai, t. y. Dievui, – pirminį ir absoliutinį. Jeigu šis filosofas būtų pabandęs aprašyti lietuvių nacionalinį būdą, greičiausiai jis būtų pasakęs, kad lietuvis yra tikras gamtos vaikas...

Jeigu jau lietuvius palyginome su žydais, išsakysime ir tokią mintį... Pasaulio supratimas ir gyvenimo būdas, kurį lėmė (ir tebelemia) esminiai dvasinės kultūros skirtumai, bene ir bus ta pagrindinė priežastis, neleidusi per daugelį šalia nugyventų šimtmečių įveikti psichologinio barjero, t. y. suartėti lietuviams ir žydams.

Žinoma, tai, kuo lietuvis išsiskiria iš kitų tautų, žvelgiant iš žmogiškosios kultūros pozicijų, gali būti vertinga kaip ir racionalusis pragmatizmas, kuriuo gali didžiuotis, tarkim, žydų tauta. Bet, kita vertus, mūsų vitališkumas, juslingumas, polinkis į lyrizmą bus ta priežastis, kodėl mes hegeliškai suprantamą dvasią, išgrynintą žmogaus išmintį (kuri orientuotą į racionalumą) tebelinę nustumti į nuošalę; tebelinę puikuotis emocionalumu net ir tada, kai jisai tikrai nereikalingas. Emocionalumas gal ir puoštų mūsų nacionalinį charakterį, jeigu jį atsvertų racionalūs ir gerai integruoti bei kryptingai organizuojami veiksmai. Jeigu lietuvių emocionalumas nepasireikštų nuo kolektyvinio veiksmo atsiribojančio individualisto džiugesio pliūpsniais, arba kitu kraštutiniu – pesimistinio aimana...

Korupcinės sąmonės sindromas¹. Tai, kad korupcija tapo socialinio pasaulio, tame tarpe net ir demokratinio pasaulio neatsiejama dalimi, nieko nebestebina. Tačiau, skirtingai nuo demokratinę brandą pasiekusių tautų, posocialistinėse šalyse korupcija yra įgijusi kur kas platesnius mastus. Tie mastai verčia pačią korupciją vertinti jau kaip reiškinį, įgijusį sisteminį pobūdį. Kitais žodžiais tariant, tai socialinė destrukcija, kuri apima vos ne visas valstybės struktūras, taip pat šalies gyventojus: jų sąmonę ir realiąją elgseną. Lietuva priklauso tokių šalių kategorijai.

Praktiškai sisteminė korupcija arba korupcinės sąmonės sindromas pasireiškia tuo, kad, pavyzdžiui, viešajame administravime savavališkai gali būti keičiami valstybės suformuluoti tikslai; patys tarnautojai, norėdami išlikti savo poste, gali būti verčiami elgtis pagal korupcijos nustatytas taisykles, kurioms, žinoma, priversti sąmoningai ar ne paklusti ir eiliniai piliečiai. Lietuvis, skirtingai nuo kitų Europos šalių gyventojų, yra labiau linkęs susitaikyti su korupcija, kaip nebeišvengiama ir neįveikiama blogybe.

„Sisteminės korupcijos atveju organizacija (valstybės tarnyba) formaliai pripažįsta profesinės etikos kodeksą, – rašo šios problemos tyrinėtoja L. Astra, – tačiau jis labai dažnai ar nuolat pažeidinėjamas, o įsigalėjusi vidinė „tvarka“ skatina, kursto ar net slepia etikos kodekso pažeidimus“ [1: 104]. Tuo, apie ką kalba ši mokslininkė, regis, turėjo progos išitikinti vos ne kiekvienas suaugęs gyventojas (ir vis dėlto neprisdėti prie bent kiek organizuotesnės pačių piliečių kovos prieš šią destrukciją!).

Vienas tarp valdininkijos (o iš dalies ir politikų) paplitusio korumpuoto elgesio šaltinių bei priežasčių ir yra gyventojų sluoksniuose išsiskynusių korup-

cinė sąmonė – vaizdžiausias indikatorius, bylojantis apie pilietinės visuomenės nesusiformavimą. Lietuvis įprotis duoti kyšius – gana būdinga moralinio atsipalaidavimo, taip pat įsiteikimo „reikalingam asmeniui“ forma.

Europos šalyse atlikti tyrimai parodė, kad lietuviai yra pakantūs kyšių ėmimui ir jų davimui. Šią korupcijos formą yra linkę pateisinti net 67% apklaustųjų [2]. 1999 m. atliktų Baltijos tyrimų (rinkos ir visuomenės nuomonės tyrimų kompanija) duomenimis, net 60% Lietuvos gyventojų buvo pasiryžę duoti kyšį, manydami, kad tik tokiu keliu einant gali būti išspręsta jiems rūpima problema. Pasaulio banko ataskaitoje „Kova su korupcija pereinamojo laikotarpio šalyse“ (1999 m.) irgi atkreipiamas dėmesys į tai, kad pagal administracinės korupcijos indeksą Lietuva prilygsta maždaug tam pačiam aukštos korupcijos indekso lygiui, koks yra Rusijoje.

Kaip nebūtų keista, 2001-aisiais metais Lietuvos Respublikos Seime priimtame Civiliniame kodekse 6.470 straipsniu yra įteisinamos dovanos medikams (beje nepamiršus buhalteriška nurodyti, kad jų vertė nebūtų didesnė kaip 1 MGL). (Skaitant straipsnį taip ir kirba užklausti jo sumanytojų ir aprobuotojų: kodėl šiame, į aukštesnį civilizuoatumą pretenduojančiame, kodekse ignoruojami, apeinami kitų ne mažiau socialiai reikšmingų profesijų atstovai? Tarkim: profesoriai, mokytojai, darželių ar globos namų darbuotojai, policininkai, pagaliau – muitininkai bei tie patys už šį kodeksą balsavę Seimo nariai?..).

Šiuolaikiniam lietuviui būdingas korupcinės sąmonės sindromas pasireiškia gana įvairiomis formomis ir yra „maitinamas“ pačiais įvairiaisiais šaltiniais. Keletą iš jų čia pabandydysime apžvelgti.

Pirma, tai politinis-partinis favoritizmas. Lietuviams kol kas, deja, būdinga, kad kiekviena partija, atsidūrusi valdžioje (ar tai būtų savivaldybės, ar centrinių institucijų lygmuo), pirmiausia ima domėtis ne tik (ir ne tiek) bendraisiais interesais, bet ir savaisiais bendražygiais, „bendraminčiais“, jų postais. Pastariesiems, beje, irgi būdinga „būti“ partijoje ar šalia jos, toli gražu vadovaujantis irgi ne bendrais, ne ideologinės-politinės platformos tikslais, o labiau savaisiais interesais.

Antra, tai nepotizmas – giminių ir bičiulių protegavimas. Šis reiškinys pagal savo mastą ir pėdsaką statistinio lietuvių sąmonėje eina ne tik lygiagrečiai su politiniu-partiniu favoritizmu, bet ir, ko gero, jį lenkia. Lietuva priklauso ne tik pilietinės visuomenės brandos nepasiekusių, bet ir savo gyventojų skaičiumi nedidelių šalių kategorijai. Todėl ir pažintys administravimo, teisėsaugos bei kitose veiklos srityse užima gana svarbią ir ypač užsieniečius (iš Vakarų Europos) stebinančią vietą.

Trečia, tai klienteliškumas arba patrono ir jo globotinio (pavaldinio) santykiai². Patronas (t. y. asmuo,

disponuojantis didesnėmis galiomis) siūlo darbus, paslaugas ir protekcijas mainais už globalinio (pavaldinio) lojalumą, ištikimybę ir paramą. Šie mainai paprastai įvykdomi tyliu, abipusiu neformaliu susitarimu, tačiau kuris lieka pastebėtas kitų. Tie „kiti“ psichologiškai yra veikiami irgi panašia kryptimi.

Truputį anksčiau, įvertinęs ir apibendrinęs „naujojo lietuvių“ korumpuotos sąmonės bei elgsenos bruožus, išdrįsau į mokslinių sąvokų apyvartą paleisti ir naujadarą – kaktizmą³. Šia sąvoka pabandžiau nusakyti dabartinės lietuvių valdininkijos, teisėsaugininkų ir, žinoma, kai kurių politikų (tarp jų ir aukšto rango) ne šiaip pavienės, bet korporatyvinės korupcijos atmainą. Mes girdime demagogiškus populistinius pareiškimus apie ištikimybę valstybės interesams ir kartu matome tų pačių asmenų vos ne atvirą korumpuotos (arba jiems giminingos) aplinkos pridengiamą savanaudiškumą, netgi dalinį valstybinių tarnybinių funkcijų „privatizavimą“. Kaktizmas yra įsitvirtinęs mūsų socialiniame landšafte. Ir kas blogiausia – suranda nemažai savo pasekėjų. Jų gretos formuojasi jau mokyklos suole (kad ir vertybinių nuostatų, elgsenos motyvacijos lygmenyje), nes jau ir mokinuko socializacija vyksta dvasinių vertybių ir orientyrų deficito arba vakuumo sąlygomis.

Galima įvardyti ir daugiau bruožų – elementų, apibūdinančių ir išreiškiančių korupcinės sąmonės sindromą. Aišku, kad jis rodo pilietinės demokratinės visuomenės brandos stygių, visai nesena laikmetį, kada blato, „grupės draugų“ sąvokos ir už jų slypintys reiškiniai buvo vos ne visuotinai paplitę. Plačiai atvėrus vartus nereguliuojamai laisvai rinkai ir liberalizmo ideologijai šie bruožai pakankamai tvirtai įsitvirtino lietuviškajame nacionalinio charakterio landšafte, apie kurį iš „padorumo“ priimta garsiai nekalbėti, nesumenkinti savęs kitų akyse. Bet mūsų pareiga yra priminti, kad tokie bruožai prisideda stiprinami atskirtį tarp valstybės – administracijos ir valstybės – gyventojų ir šitaip komplikuojami ne tik savų, vidinių problemų sprendimą, bet ir šalies integravimąsi Europos Sąjungoje.

Dezadaptacinis sindromas. Tai asmens nesugebėjimas prisitaikyti prie kintančių, dažnai visai kitomis kokybėmis bei reikalavimais pasižyminčių socialinių aplinkybių. Dezadaptacinis sindromas gali pasireikšti įvairiais žmogaus būsenos ir elgsenos bruožais: blogėjančia sveikata; gerokai trumpesne (palyginti su išsivysčiusiomis šalimis) gyvenimo trukme; depresija ir savižudybėmis; dideliu socialiai degradavusiųjų ir degraduojančių žmonių skaičiumi; bedarbyste ir apeliavimu vien į valdžios pagalbą; deformuotu individualizmu ir pilietiniu pasyvumu; pesimizmu ir tolerancijos kitiems stoka.

Europos tyrimai parodė, kad kas septintas Lietuvos gyventojas (14%) mano, jog nieko savo gyvenime pakeisti nebepali ir iš ateities nelaukia nieko ge-

ro. Pavyzdžiui, Olandijoje tokių tik 0,6%, Vokietijoje – 1%.

Lietuvoje toleranciją kaip svarbų asmenybės bruožą nurodė tik kas antras žmogus, tuo tarpu kaimyninėje Lenkijoje net 80% žmonių įsitikinę, kad toleranciją išugdyti vaikui šeimoje yra labai svarbu [2].

Egzo-orientacija sustiprina dezadaptacinį sindromą. Svarbiausiu dalyku tampa ne gyvenimo kokybė suprantant ją plačiąja prasme, o pinigai ir daiktai kaip tokie. Jie fetišizuojami. Dirbama ne tam, kad gyventum, o tam, kad dirbtum... Prieš disponuojančius negatyviomis socialinėmis galiomis ne organizuojamasi (pasipriešinimui), bet pasuojama, pasitraukiama į savo individualų narvelį. Ko gero, tarp jaunimo plintantis rūkalų, narkotikų vartojimas, taip pat bakchanališko siautėjimo protrūkiai gali būti irgi vertinami kaip tam tikri dezadaptacinio sindromo ženklai.

Man regis, kad ir mokyklos klasėje vangiai suola trinantis, gatvėje nuolat besiblaškant, jokia visuomenine veikla neužiimantis, mobilizuojančių orientyrų neturintis moksleivis taip pat jau yra paženklintas „dezadaptacinio sindromu“.

Pagaliau, ar šiam sindromui negalėtume priskirti ir paauglio, jaunuolio vengimo užsiimti bet kokiais fiziniais praktiniais, stiprinančiais jo ne tik fizinį, bet ir dvasinį atsparumą? Ir su tuo visuotiniu reiškiniu beviltiškai susitaikančia mūsų jaunuomenės švietimo bei ugdymo sistema?..

Štai taip, iš platesnių pozicijų vertinant, šį bruožą gana gražiai, savaip iliustruoja ir skurdo kultūros sklaida, ir alkoholizacija, ir dorovinių nuostatų bei ištikinimų išsitrynimas, ir nesustabdoma nusikalstamumo slinktis, netgi aktyvėjantis jo „eksportas“ į užsienio šalis. Narkomanas ir prostitutė, nusikaltimus verslu padaręs asmuo, šiaip kokio rimtesnio darbo pripratęs vengti (o gal jam iš viso įgūdžių neįgijęs) žmogus – visi jie yra neprisitaikę prie pasikeitusios visuomenės, arba, atvirkščiai, – prisitaikę deformuotai, yra paženklinti deprivacijos ženklu, t. y. iš normaliai veikiančios ir gyvenančios visuomenės išstumtieji asmenys. Kaimietis, kuris tebesilaiko nusi-tvėręs „tradicinės“ karvės ar kiaulės, už kurių produkciją jis nieko doro nebegauna ir kuris nepasiruošęs auginti paklausą rinkoje turinčias žąsis ar kalakutus, yra taip pat paženklintas tuo sindromu. Paženklintas dar ir dėl tos priežasties, kad dešimt litų bus visada linkęs skirti buteliui degtinės, bet ne žąsų ar kalakutų augintojų asociacijos nario mokesčiui (nes be asociacijos pastangų paprasčiausiai iš jo produkcijos niekas ir nesupirktų, išskyrus keliaujančius perpirkėjus – sukčiautojus). Pagaliau, ir tokių asociacijų nėra arba jų kaimietis tikrai nežino.

Priešasčių, paaiškinančių lietuvių dezadaptacinį sindromą, esama daug ir pačių įvairiausių. Visų jų

čia neaptarinėsime. Tik pažymėsime, kad reikėtų, ko gero, nurodyti dar ir socialinį nuovargį... Įsivaizduokime nutįsusių grandinę lietuviui nepalankių istorinių įvykių, išbandymų; nuolatinių pastangų atsistoti ant kojų ir vėl užslinkusių naujų aplinkybių, kurios jį, jau nusibaigusį, guldo ant menčių... Būtent, prie tokių skausmingų smūgių, tariant mūsų talentingo mąstytojo V. Laurėno žodžiais, reikėtų priskirti „didelį atotrūkį tarp pirmojo dešimtmečio kaitos lūkesčių ir jų įgyvendinimo rezultatų“ [7]. Daugeliui su nepriklausomybės atkūrimu susijusios viltys sudužo, paskleisdamos visuomenėje pasyvumo, abuojuo atmosferą; eilinio lietuvio sąmonėje įtvirtindamos savo negalios pripažinimą.

Regime tarsi užburta ratą. Negalia gimdo negalią. Destrukcija gimdo kitą, jau rafinuotesnę, gilesnes šaknis suleidusią, destruktiją. Betgi toks ratas būdingas daugeliui, toli gražu ne vien su nacionalinio būdo bruožais susijusių reiškinių. Ir prasiveržimas iš tokio rato prasideda nuo prasiveržimo iš tradicinio, inercijos užgožto mąstymo rėmų... Nuo savivokos rekonstrukcijos...

Gauta
2002 11 20

Nuorodos

¹ Apie korupciją, kaip lietuvių visuomenės sąmonei būdingą bruožą (įskaitant ir eilinių piliečių sąmonę) mano yra rašyta monografijoje „Tautinė savivoka“ (2001 m.). Tačiau apie korupcinės sąmonės sisteminį pobūdį plačiau žr.: Astra L. (Antikorupcinės strategijos Lietuvoje įgyvendinimo scenarijus (iki 2020 metų). *Lietuvių tauta ir pasaulis*. Kaunas, 2002. T. IV.

² Apie klienteliškumą, kaip socialinę destruktiją, post-socialistinėse šalyse plačiai rašoma: Sajo A. Corruption, Clientelism and the Future of the Constitutional State in Eastern Europe. *East European Constitutional Review*. 1998. N 7.

³ Grigas R. *Tautinė savivoka*. Vilnius: Rosma, 2001. 292 p.

Literatūra

1. Astra L. Antikorupcinės strategijos Lietuvoje įgyvendinimo scenarijus (iki 2020 metų). *Lietuvių tauta ir pasaulis*. Kaunas: Gabija, 2002. T. IV.
2. *Europa ir mes*. Ats. red. A. Matulionis. Vilnius: Kultūros ir meno institutas, 2001.
3. Hėgelis G. *Istorijos filosofija*. Vilnius: Mintis, 1990.
4. Hofstede G. *Culture's Consequences*. London: Sage, 2001.
5. Ivinskis Z. Liublino unija ir jos šešėliai: lietuvių–lenkų santykiai keturių amžių perspektyvoje. *Aidai*. 1969. Nr. 9.
6. Juozaitis A. Lietuvos idėja, arba kam priklauso Tėvynė. *Valstybės kūrimo drama: krizė ir vizijos*. Vilnius: Margi raštai, 2000.
7. Laurėnas V. *Normalios politikos genezės atvejis*. Politinės sociologijos studija. Klaipėda, 2001.
8. Lewis R. D. *Kultūrų sandūra*. Vilnius: Alma littera, 2002.

Romualdas Grigas

FEATURES OF CONTEMPORARY NATIONAL LITHUANIAN CHARACTER 2. WORRYING TRAJECTORIES (SOCIOSOFIC CRITICAL REVIEW)

S u m m a r y

This (second) article is designed for a review of national Lithuanian character (the first was published in the journal of "Philosophy. Sociology". 2002. No. 4). The author focuses on the features of the contemporary character that worry (or should worry) us in the context of Eurointegration. He notes such features of the national character as misshapen individualism, servilism, resistance syndrome, the lack of national and state patriotism, the excess of emotionality, the syndromes of corrupt consciousness and disadaptation. These features are explained as a combination of historical cultural heritage, which is specific to Lithuanian nation, and negative manifestations of the contemporary world, as well as part of national self-perception.

Key words: national character, eurointegration, misshapen individualism, servilism, resistance syndrome, national and state patriotism, emotionality, syndrome of corrupt consciousness, syndrome of disadaptation